

РОЛЬ ОСОБИСТІСНОГО ЧИННИКА В ПОЛІТИЦІ

А. О. Овчаров, м. Київ

Висвітлюється роль особистісного чинника в політичному житті. Розглядаються типології влади і типи політичних лідерів. Визначається зв'язок між психологічними особливостями політика і соціальним середовищем, яке формує його поведінку, адекватність певних типів політиків існуючим у суспільстві системам влади. Аналізується еволюція владної системи в Україні за період незалежності.

Ключові слова: влада, політичний лідер, особистісний чинник.

Проблема. Актуальність дослідження полягає в тому, що у вітчизняній політиці суб'єктивний особистісний чинник відіграє набагато більшу роль, ніж у традиційних західних демократіях. Це зумовлено низкою причин, зокрема незрілістю громадянського суспільства в Україні і ментальними особливостями українського соціуму. Тому до влади приходять політики з певними типологічними рисами, які дозволяють їм адаптувати-

ся в специфічних умовах перехідного етапу від авторитарної влади до демократичної.

Мета статті: проаналізувати конкретні типи політиків, психологічні риси яких відповідають різним типам влади – тоталітарної, авторитарної, ліберальної та демократичної; дослідити особливості еволюції вітчизняного політикуму періоду незалежності.

Людям, що відносять себе до сфери політики, дуже імпонує витончене визначення цього заняття: “Політика – це мистецтво можливого”. Їм подобається проводити паралелі з мистецтвом – поняттям, яке асоціюється у свідомості більшості з речами духовними, тонкими і піднесеними. Мистецтво за визначенням не може бути грубим, брудним і корисливим. Тому більшість публічних політиків у спілкуванні з народом дають ясно зрозуміти, що “брудна політика” (маються на увазі розправи з опонентами, корупція, фальсифікації) жодним чином їх не стосується.

Об’єктивний аналіз реального становища в цій сфері формує в суспільній свідомості дещо інше бачення політики і політиків. Тоді наведений вище афоризм більше відображає об’єктивну реальність у такому перефразованому вигляді: “У політиці можливо все”. Останнє визначення, з одного боку, виглядає дуже оптимістично. У тому розумінні, що політика є універсальний метод, за допомогою якого можна розв’язати всі проблеми – економічні, соціальні, морально-етичні. З другого ж боку, напрошується зовсім інший, дещо сумний, висновок, навіть з присмаком фатальності. Мається на увазі, що в політиці всі методи прийнятні, а моралісти і люди із слабкими нервами хай відійдуть убік. Тобто нормальною практикою є маніпулювання суспільною свідомістю; політичні вбивства; шантаж; підкуп виборців, опонентів, урядовців; тиск на журналістів, суспільні організації, судові інстанції.

Характер соціуму і характер політика, сформованого в цьому соціумі, – речі взаємопов’язані. Тип державного устрою, тобто тип влади; характер економічних відносин, або відносини між державною і приватною власністю; культурні традиції, що включають національні, етнічні, релігійні особливості, мистецтво (літературу, театр, кіно, живопис) та інші прояви цієї сфери, – усе це формує менталітет народу і ментальність мислення окремих його представників.

Крім глобалізаційних процесів, що впливають на більшість суспільних сфер, існують відносно локальні чинники, що зумовлюють поведінку конкретних політиків у конкретному суспільстві. У зв’язку із цим виникає необхідність виокремлення основних чинників, що справляють вплив на локальну політичну сферу.

Щоб скласти більш чітке уявлення про характер державної влади та різних її типів, пропонуємо скористатися типологією, відповідно до якої

виокремлюють тоталітарний, авторитарний, ліберальний і демократичний типи влади. Слід зазначити, що наведені типи в чистому вигляді у світі трапляються досить рідко. Можна говорити лише про відносну відповідність конкретного державного правління якомусь із названих типів, або, більш коректно, – про наявність у даному суспільстві змішаного типу влади, наприклад: тоталітарно-авторитарного, авторитарно-ліберального, ліберально-демократичного тощо. Другий нюанс пов'язаний зі стереотипами щодо наведених типів влади й абсолютизацією термінів. Зокрема, характеризуючи тоталітарну владу, більшість дослідників наводять приклад СРСР сталінського і хрущовсько-брежнєвського періодів. Як його демократичні антиподи називають США або країни Європейської Співдружності.

Такі підходи видаються нам дещо спрощеними. Певною мірою до тоталітарного типу суспільств належать такі країни, як Північна Корея, Куба, більшість теократичних і монархічних ісламських держав, багато африканських військових режимів, Китай і ряд інших. Але чи можна проводити чіткі аналогії між ними? Це риторичне запитання рівною мірою можна адресувати авторам, що “навішують” політичні ярлики різним суспільствам. У сучасному світі існують монархії, в яких політичне життя реалізується на демократичних принципах, і країни “народної демократії”, де поняття прав і свобод громадян насправді – пустий звук.

Наразі спостерігається стійка тенденція поступової лібералізації політичної влади в глобальному масштабі. СРСР був практично останньою імперією давньоримського типу. Його розпад став причиною виникнення на цьому геополітичному просторі півтора десятка держав з ознаками всіх названих вище чотирьох типів влади. Відносно демократичними державами можна вважати країни Прибалтики; ліберальними – Україну, Грузію, Вірменію; авторитарними – Росію, Білорусь, Казахстан, Азербайджан, Киргизію, Молдову; тоталітарними – Туркменістан, Узбекистан, Таджикистан. Кожний народ підсвідомо прагне реалізувати той тип політичної влади, який спирається не стільки на штучні адміністративно-територіальні й ідеологічні норми і принципи, скільки на соціокультурні базиси, що складаються століттями і тисячоліттями, зокрема мовні, релігійні, етнічні.

Що ж до реалізації індивідуально-особових устремлінь у сфері політики, то тут працюють дещо інші механізми. Оскільки політика в загальному вигляді є опосередкованим методом впливу на соціальне середовище як об'єкт, долучитися до неї прагнуть у першу чергу об'єктно орієнтовані особистості, на відміну від суб'єктно орієнтованих. У психології перший тип прийнято називати екстравертним, тобто спрямованим зовні, другий тип – інтровертним, відповідно більше зосередженим на внутрішньому житті. Ці психологічні терміни, як і деякі інші, що викори-

стовуються до сьогодні, увів в обіг свого часу Карл Густав Юнг [1], чим значною мірою “полегшив” життя дослідників і фахівців у сфері людського мислення і поведінки.

Судячи з праць Юнга, він мало цікавився політикою, але був великим знавцем свідомої і несвідомої сфер психіки людини, безвідносно до сфери її діяльності. Психологічний досвід підтверджує: що “екстравертніша” особистість, то більших успіхів вона може досягти в політиці. Екстраверт-політик свідомо і підсвідомо прагне впливати на соціум – питання тільки в тому, якими засобами він досягає цього впливу. Звідси випливає потреба в класифікації політиків за характером їхнього впливу на оточення.

Найбільш яскраво виражені в суспільному житті такі типи: реформатори, харизматики, прагматики і традиціоналісти [2]. Кожний тип політика виконує свою програму, ініційовану певною домінуючою в його психіці психологічною функцією. Ці функції також мають екстравертну спрямованість, визначаючи стратегію і тактику поведінки політика.

Для типу *реформатора* характерні спрямованість на новації в політиці, використання нестандартних підходів і рішень у політиці, уміння альтернативно мислити. Найрозвиненішою психологічною функцією особи реформатора є інтуїція, що наділяє таку особу креативним мисленням, здатністю генерувати ідеї і сприяти їх реалізації в суспільстві.

Найсприятливіше середовище для політиків-реформаторів у суспільствах з ліберальною або демократичною системою влади. Вони малоадаптовані в тоталітарному або авторитарному середовищі через неконформістські тенденції в мисленні і поведінці. Реформатори починають заявляти про себе в країнах з перехідною економікою в разі зміни політичного режиму від авторитарного до ліберального як еволюційним шляхом, так і революційним. Частіше за все реформатори схильні до технократичного мислення. Вони тяжіють до різного роду концепцій, проєктів і програм, підкріплених науковими викладами, розрахунками і цифрами. Їхня мова зазвичай насичена спеціальною термінологією, яка для середнього обивателя часто є чинником переважання.

Будучи захопленими своїм баченням перебудови суспільства, такі політики погано чують співбесідника або опонента. З ними важко вести дискусію. Проте люди, що добре знаються на психології, майстерно граючи на потрібних струнах реформатора, уміють отримувати із спілкування з ним користь для себе. Маючи хороше аналітичне мислення, бачення перспективи, такі політики часто романтичні, довірливі, прямолінійні. Цим можуть скористатися як у своєму оточенні, так і в стані супротивника.

Тому, узявши багатообіцяльний старт, реформатор не може довго утримуватися на потрібному рівні. Спочатку електорат, застимульований

райдужними проектами, виказує йому могутню підтримку. Потім, побачивши, що особливого поліпшення їхнього життя не настає, прихильники реформатора починають відходити від нього і віддавати свої симпатії його опонентам. Будучи лібералом щодо своїх владних повноважень, реформатор, перебуваючи при владі, не надає великого значення контролю за виконанням своїх розпоряджень. Серед членів його команди нарастають суперечності і розбіжності. Найближчі соратники починають боротися за виключне право “близькості до тіла” і, відповідно, за отримання додаткових владних повноважень. Первинна дружна команда починає розпадатися. Тому політичне життя в реформаторів досить коротке.

Політики-*харизматики* – явище, що все рідше спостерігається в розвинених цивілізованих суспільствах. Харизматичні лідери впливають переважно на емоційну сферу людської психіки, тобто на ірраціональну її компоненту. Для цивілізованих же суспільств більш характерний раціональний стиль мислення і поведінки. Цього цивілізовані громадяни очікують і від своїх обранців. Надлишок їхніх витіснених у підсвідомість емоцій випискується на стадіонах і концертах зірок, під час богослужінь. Тому яскраві харизматики в цивілізованих країнах виявляють себе переважно у сфері мистецтва, шоу-бізнесу і релігії.

У країнах, що розвиваються, з перехідною економікою, харизматичні лідери мають успіх у суспільстві. Народ, якому набридли десятиріччя одноманітної ідеологічної “жуйки” на зборах, у засобах масової інформації, легко “ловиться” на популізм і демагогію політиків-харизматиків, котрі грають на струнах патріотизму, націоналізму, антиглобалізму, антиамериканізму, відродження культури, пошуку національної ідеї тощо.

Гарним живильним ґрунтом для харизматиків стає релігія. Що ортодоксальнішим і нетерпимішим є в даному соціальному середовищі який-небудь релігійний культ або конфесія, то більша вірогідність появи в ньому поводитирів, вождів, пастирів і кумирів, у тому числі і в політиці. Щодо цього лідером є ісламський світ, представлений найбільшою кількістю теократичних режимів. За ним іде християнство, причому частка харизматиків більшою мірою виявлена в його католицькій і православній гілках і менше – у протестантизмі. Третя світова релігія – буддизм – найбільш толерантна, і її вплив на політику маловідчутний.

Якщо використовувати юнгівський типологічний підхід до аналізу кількісного представництва певних типів особистості у сфері політики, то очевидно, що найважливішою психологічною функцією для названої соціальної діяльності є екстравертованість. Екстраверти, орієнтовані на зовнішній світ, найбільш ефективні в методах впливу на соціум – як на окремі соціальні групи, так і на суспільство в цілому. Що “екстравертованіша” особистість, то більше вона схильна маніпулювати людьми – як в особистих, так і в суспільних інтересах.

Кінець радянської епохи, що збігся з розвалом СРСР, започаткував в Україні зміну тоталітарної влади на авторитарну – за першого президента, зберігши вплив партійної і комсомольської номенклатури. Тісні зв'язки та спільна пострадянська корпоративна етика породили відповідний клановий принцип кадрового добору. У першу чергу цей принцип сприяв реалізації політики тіньового роздержавлення і дикої приватизації. Політика владного невтручання в економічні процеси та несвоєчасна лібералізація економічних відносин призвели до різкої майнової поляризації і криміналізації суспільства.

Прихід до влади президента Леоніда Кучми посилив авторитарні тенденції та структурні зміни в політиці та економіці. На зміну партійно-номенклатурному принципу прийняття управлінських рішень прийшов авторитарно-сімейно-клановий. Підбір кадрів, особливо на ключові посади, здійснювався за принципом домінування особистої відданості та належності до “сім'ї” над професійністю і незаангажованістю. Розподіл владних посад у виконавчій, законодавчій і судовій гілках гарантовано забезпечувався за рахунок використання адміністративного ресурсу. Практикувався контроль над ЗМК у вигляді “темників”, морального, матеріального та фізичного тиску на незалежних журналістів і представників опозиції.

Наступний етап, пов'язаний з “майданними” подіями, можна умовно назвати умовно ліберальним. Президент Віктор Ющенко, претендуючи на роль духовного лідера, намагався культивувати традиційні цінності, характерні для XVI–XVII століть, які сприймалися як архаїчні на тлі сучасних постіндустріальних і постмодерних реалій. Водночас авторитарні тенденції збереглися в характері призначень, коли владні функціонери, призначені минулою владою, масово замінювалися представниками нових провладних партійних структур. Принцип професійності відігравав при цьому другорядну роль.

Ліберальні тенденції більшою мірою виявлялися в системі рад та органах місцевого самоврядування. Опозиція одержала більше можливостей впливати на політичні процеси і прийняття рішень. Адміністративний тиск на ЗМК та підприємців зменшився. Незалежні журналістські розслідування якщо не зовсім унеможливили, то дещо мінімізували прийняття владою кулуарних політичних рішень і реалізацію тіньових економічних схем та оборудок.

Нарешті, зміна владної верхівки 2010 р. призвела до повернення авторитарних тенденцій більш жорсткого характеру. Зважаючи на анархічний і пасивний менталітет соціуму, авторитарне управління певною мірою могло б виконувати контрольні та координаційні функції успішніше, ніж ліберальне, якби не його виражений клановий характер, що передбачає надання переваги одній групі (партії, сім'ї).

Таким чином, за часи незалежності ми не мали у владі особистостей реформаторського типу зі стратегічним мисленням. Це були тактики консервативного, *традиційного* штибу з більш або менш вираженими корисливими інтересами. Досить цинічно психологію українського *прагматизму* віддзеркалює лозунг “Укради сам і дай вкрасти іншому”.

Зазначимо, що міф про існування в Україні демократичного суспільства мусується з часів здобуття нею незалежності. Та проскочити певні еволюційні етапи між тоталітаризмом і демократією неможливо. Тим більше, що характерною рисою демократичного устрою є наявність контролю над владою – і не з боку політичних партій, а переважно з боку громадських організацій, завдяки яким і забезпечується той рівень прозорості управління, що не дозволяє владі різних рівнів безкарно зловживати своїм становищем та маніпулювати суспільною свідомістю.

У демократичних суспільствах функціонування місцевих владних структур здійснюється за принципом самоврядування. Принцип виборності домінує над принципом призначення, а в кадровій політиці принцип професійності – над принципом партійної і кланової належності чи особистої відданості.

Органи самоврядування в Україні проходять наразі початкову стадію свого розвитку. Вони ще не мають достатньо історичного досвіду, особистої та професійної культури і реальних механізмів реалізації економічної, соціальної та культурної політики, особливо в регіонах. Тому реальними носіями влади є партійні структури, діяльність яких ґрунтується не на ідеологічних засадах, а вмотивована перспективами впливу на внутрішньо- та зовнішньополітичні процеси, а також на розподіл матеріальних ресурсів.

Різке посилення конкурентної боротьби між українськими партіями веде до поглиблення існуючого розколу в суспільстві, унеможливує його консолідацію і посилює відцентрові тенденції. У владу йдуть здебільшого не реформатори, професіонали чи харизматики, а прагматики, керуючись кон'юнктурними міркуваннями і тактичними цілями.

Висновки. Політична культура в нашому суспільстві несе на собі відбиток особистісних психологічних рис політичної еліти. Зміна політичної верхівки впливає на характер суспільних трансформацій. Тип політичного лідера є більш значущим соціально-психологічним чинником, ніж програмні засади, що декларуються провладними політичними партіями та носіями партійних ідеологем.

Література

1. Юнг К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг. – СПб. : Ювента ; М. : Прогресс-Юниверс, 1995. – 617 с.

2. *Холод В. В.* Політологія / В. В. Холод. – Суми: Університетська книга, 2006. – 480 с.
3. *Розмозер Г.* Кризис либерализма / Г. Розмозер. – М. : ИФ РАН, 1996. – 298 с.

Овчаров А. А. Роль личного фактора в политике

Освещается роль личного фактора в политической жизни. Рассматриваются типологии власти и типы политических лидеров. Определяется связь между психологическими особенностями политика и социальной средой, формирующей его поведение, адекватность конкретных типов политиков существующим в обществе системам власти. Анализируется эволюция властной системы в Украине за период независимости.

Ключевые слова: власть, политический лидер, личный фактор.

Ovcharov A. O. Role of personal factor in policy

The role of personal factor in political life is analyzed at the article. Typologies of power and types of political leaders are examined. It is determined a connection between psychological features of politicians and social environment which forms his behavior, adequacy of certain types of politicians to the systems of power which exist in society. Evolution of the power system in Ukraine for the period of independence is analyzed.

Key words: power, political leader, personal factor.